

CZYSTKI ETNICZNE W DWUDZIESTOWIECZNEJ EUROPIE

TOMASZ KAMUSELLA

POJĘCIE „czystki etnicznej” stało się wszędobylskim terminem w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. począwszy od wybuchu wojny w Bośni. Spopularyzowali je dziennikarze obficie używając tego wyrażenia w korespondencjach z Bałkan. Nie jest to jednak nowe zjawisko. Jego obecny wymiar ściśle wiąże się z budowaniem i homogenizacją („oczyszczaniem”) państw narodowych na podbudowie etnicznej. W Europie zjawisko to nasiliło się w II poł. XIX w. Jednak nie udało mi się jeszcze spotkać w tym kontekście z wyrażeniem zawierającym słowo „czyszczenie” lub „oczyszczanie”, które byłoby użyte przed nadejściem wieku XX. Ze znanych mi przykładów można tu wymienić Centralną Organizację dla Oczyszczenia Poznania z Żydów i Niemców, która działała w roku 1919 (Rogall, 1993: 130).

Dążenie do homogenizacji danego terenu na gruncie rasowym, etnicznym, czy narodowym często sprowadzało się do przedsięwzięcia działań mających na celu asymilację, ekspulsję lub nawet eksterminację „obcego elementu” (Bell-Fialkoff, 1996: 3). Rząd USA przyjął w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w. rozwiązania prawne umożliwiające deportacje tysięcy Indian na zachód kontynentu północnoamerykańskiego. W połowie XIX w. biali mieszkańcy Tasmanii wybili co do nogi zamieszkujących tam od niepamiętnych czasów Aborygenów. W czasie wojen burskich na przełomie XIX i XX w. Brytyjczycy wywieźli dziesiątki tysięcy Afrykanerów na Wyspę św. Heleny i Cejlon. Ponad 100 tysięcy afrykanerskich kobiet i dzieci wraz z jeszcze większą liczbą ich czarnych niewolników umieszczono w rasowo rozdzielnych obozach koncentracyjnych. Nieludzki wyzysk Konga Belgijskiego jako prywatnego państwa króla Leopolda a od 1908 kolonii Belgii, w okresie 1885-1919, doprowadził do śmierci około 10 milionów osób, czyli zagłady połowy ludności tego terytorium (Hochschild, 1999: 233). W latach 1904-07 wojna wypowiedziana Herero przez niemieckie władze Afryki Południowo-Zachodniej doprowadziła prawie do całkowitej likwidacji tej grupy etnicznej. W roku 1915 nacjonaliści tureccy przeprowadzili ludobójstwo na Ormianach zamieszkujących Cesarstwo Otomańskie. Umowa lozańska z 1923 na stałe wprowadziła instrument „wymiany ludności” do narzędzi polityki międzynarodowej, kiedy to na jej podstawie usunięto z Turcji do Grecji ludność uznaną za grecką oraz z Grecji do Turcji ludność uznaną za turecką.

W XX w. proces budowania państw narodowych w skali całego globu oraz realizacja totalitarnych wizji zintensyfikowały zjawisko czystek etnicznych. Wystarczy tu tylko wymienić zagładę Żydów i Romów dokonaną przez Trzecią Rzeszę; transfer ponad 30 milionów osób (w tym w połowie Niemców) w związku z zakończeniem II wojny światowej i zmianami granic w okresie 1944-48 (Magocsi, 1995: 168); transfer około 15 milionów osób (z których co najmniej 2 miliony postradało życie) w związku z podziałem brytyjskich Indii na Indie i Pakistan w 1947; dziesiątki milionów osób, które uśmiercono lub deportowano w trakcie istnienia Związku Sowieckiego i budowy socjalistycznych Chin; czy genocyd ruandyjski z 1994, kiedy w ciągu kilku miesięcy wymorodowano pół miliona Tutsi (Des Forges, 1999: 15).

Deportacje i eksterminacja. Politycy używali tych metod do rządzenia od czasów zaistnienia pierwszych większych państw. Z zachowanych przekazów wiadomo, że takie „rozwiązania” stosowano już w Asyrii począwszy od IX w. pne (Bell-Fialkoff, 1996: 1). W świecie Zachodu, „powodem” dopuszczania się takich czynów były najpierw religia i przekonania rasowe. Ale od przełomu XVIII i XIX w., kiedy to wyniesiono język i inne cechy odmienności etnicznej na piedestał polityki, głównie etniczność stała się podstawą do podejmowania takich działań.

Zjawisko czystek etnicznych nasiliło się po upadku komunizmu oraz rozpadzie Jugosławii, Związku Sowieckiego i Czechosłowacji. Miało to związek z gwałtownym tworzeniem i odtwarzaniem państw narodowych zasadzających się na etniczności.

Konferencja poświęcona tej tematyce odbyła się tuż przed amerykańskim świętem Dziękczynienia w dniach 16-18 listopada 2000 roku na Duquesne University, Pittsburgh PA w USA. Co znamienne, ten uniwersytet założyli pod koniec XIX w. katolicycy duchowni, którzy byli zmuszeni przez politykę Kulturkampfu uchodzić z bismarckowskich Niemiec, aby za granicą móc wypełniać swoje powołanie służenia ludziom poprzez wiarę.

Konferencję w ramach trzydziestego czwartego Forum Historycznego (History Forum) Duquesne University zorganizowali hungarysta prof Steven Béla Várdy, dyrektor tegoż forum oraz prof Hunt Tooley z Austin College, Sherman TX. Tooley w przeszłości prowadził badania nad Górnym Śląskiem i procesem jego podziału między dwa etniczne państwa narodowe – Polskę i Niemcy po I wojnie światowej (1997).

Obrady uświetnili swą obecnością ambasador Węgier w USA dr Géza Jeszenszky oraz gen. Michael Hayden, dyrektor National Security Agency (NSA, czyli Narodowej Agencji Bezpieczeństwa USA. Zatrudnia ona więcej pracowników niż FBI i CIA razem wzięte). W typowo amerykańskim gatunku przemówień po-kolacyjnych (dinner speech), gen. Hayden podzielił się wrażeniami, które wyniósł pracując w Ambasadzie USA w Sofii oraz przebywając w ostatnim dziesięcioleciu na Bałkanach podczas różnych misji wojskowych na tym obszarze. Z kolei dr Jeszenszky podczas przemówienia wieczornego następnego dnia przekonywał słuchaczy, że przyjęcie szwajcarskiego modelu kantonalnego mogłoby przyczynić się do rozwiązania problemów etnicznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Na ironię zakrawa fakt, iż francuski antropolog George Montandon też twierdził coś podobnego. Jego książkę na ten temat opublikowano w Szwajcarii w roku 1915. Jednak nie przyczyniła się ona do zaprowadzenia trwałego pokoju w Europie, a raczej była jednym z wielu intelektualnych przyczynków, które stały się „racjonalną podstawą” do przeprowadzania transferów ludności w dwudziestowiecznej Europie (cf. Lemberg, 1996: 32).

Prawne rozumienie problemu czytek etnicznych na gruncie praw człowieka i prawa międzynarodowego oraz tezę o odpowiedzialności aliantów zachodnich za podjęcie decyzji, które doprowadziły do masowych wypędzeń Niemców oraz członków innych narodów po II wojnie światowej, nakreślił dr Alfred de Zayas. Ten amerykański prawnik przyczynił się do przełamania tabu milczenia w kwestii powojennych wypędzeń Niemców, wydając w 1977 pierwszą szeroko znaną na świecie pozycję poświęconą tym wydarzeniom. Od dwudziestu lat De Zayas pracuje w biurze Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców, ale na konferencji występował nieoficjalnie.

Na dziesięć dwugodzinnych paneli cztery były poświęcone powojennym wypędzeniom Niemców, jeden wypędzeniom Węgrów po II wojnie światowej, dwa międzywojennym i obecnym czystkom etnicznym na Bałkanach oraz w Anatolii, jeden problemowi czystek etnicznych w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 1939-45, oraz jeden zagadnieniom prawnym i polityki bezpieczeństwa związanym ze zjawiskiem czystek etnicznych. Ponadto konferencję otworzył panel teoretyczny, a zamknęło posiedzenie z puli „paneli niemieckich”, na które składały się opowieści trzech Niemców, którzy przeżyli internowanie i obozy w powojennej Czechosłowacji i Polsce.

Konferencja raczej nie przyczyniła się do pogłębienia dyskusji terminologiczno-pojęciowej nad tematem fenomenu czystek etnicznych. Pośród wielu uczestników można było zauważyć wyraźną chęć poświęcenia więcej uwagi temu problemowi. Jednak przeładowanie programu nie zezwoliło na szerszą wymianę poglądów. Ponadto już na ulotkach informacyjnych nadmieniono, że konferencja nie będzie się zajmować Holocaustem (skąd inąd wiadomo, że od lat organizuje się wiele konferencji poświęconych tej tematyce). Stwierdzono, że obrady nie będą się koncentrowały na `masowej zagładzie`, co było losem wielu milionów Żydów, ale na `przymusowych migracjach` i `wymianach ludności`. Decyzja ta na swój sposób była słuszna, bowiem w USA badania nad Holocaustem zdają się spychać na ubocze tragedie innych narodów i grup etnicznych. Jednak spowodowała ona wmontowanie w przebieg obrad pewnego metodologicznego klucza, który ograniczył uwagę mówców li tylko do tych dwu powyżej wymienionych zjawisk.

Dwa panele bałkańskie załamały się z powodu nie dotarcia na miejsce obrad zapowiedzianych prelegentów. Ale honoru badaczy Europy Południowo-Wschodniej skutecznie bronili prof Dennis P. Hupchick (Wilkes University, Wilkes-Barre PA) i dr Peter Mentzel (Utah State University, Logan UT). W

swoich wykładach wyraźnie nakreślili problem nacjonalizmów bałkańskich, których jądrem jest religia, a nie język, czy szeroko pojęta kultura, tak jak to się dzieje w przypadku nacjonalizmów środkowo- i wschodnioeuropejskich.

Prócz wykładów De Zayasa, prawny aspekt oceny czystek etnicznych, ścigania i osądzania winnych tych czynów oraz przeciwdziałania ludobójstwu przedstawił John C. Cerone, prawnik z Biura Praw Człowieka OBWE przy Misji ONZ w Kosowie. Dr Paul Forage (Florida Atlantic University, Boca Raton FL) dopełnił jego wystąpienie przejrzystą analizą interwencji zbrojnej jako instrumentu mającego zapobiegać występowaniu czystek etnicznych.

Panele poświęcone wypędzeniom Niemców i Węgrów skoncentrowały się na tradycyjnym przedstawieniu chronologicznego przebiegu tych procesów oraz na analizie decyzji polityków, które doprowadziły do podjęcia decyzji o przeprowadzeniu wypędzeń. Z ograniczeń narzucanych przez ten paradygmat wyłamał się Gregor Thum (Universität Viadrina, Frankfurt an der Oder). Skupił się on na procesie przyjmowania za swoją niemieckiej przeszłości Wrocławia przez współczesnych polskich mieszkańców tego miasta. Ponadto prof Richard Blanke (University of Maine, Orono ME) oraz Tomasz Kamusella (Uniwersytet Opolski, Opole) w referatach poświęconych powojennym wypędzeniom z Mazur i Górnego Śląska, zwracali uwagę, że etniczność Mazurów i Górnoszlązaków była odmienna od polskości oraz niemieckości. Dla tego wypędzenie lub zatrzymanie części ludności wiązało się z jej ennacjonalizacją odpowiednio do narodu niemieckiego lub polskiego.

Z opowieści tych co przeszli polskie i czechosłowackie obozy dla Niemców najbradziej wstrząsające wspomnienia zaprezentowała Martha Kent (Phoenix TX). Spędziła ona połowę dzieciństwa, począwszy od 5 roku życia do 9, w obozie w Potulicach w latach 1945-49.

Tak jak już wcześniej nadmieniłem w programie przeważała tematyka niemiecka i węgierska. Właśnie to nie pozwoliło konferencji wywiązać się z obietnicy szerokiego spojrzenia na problematykę czystek etnicznych w dwudziestowiecznej Europie.

Oprócz Duquesne University głównym sponsorem konferencji był Institute for German-American Relations (IGAR), Pittsburgh PA. Nie dziwi to bowiem od 1997 prof Várdu jest honorowym prezesem tego instytutu. Ścisłe powiązania IGARu z Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart oraz radykalnymi związkami Niemców w USA nie przyczyniły się do obiektywizmu konferencji. Na otwarcie konferencji dyrektor i współzałożycielka IGARu dr Marianne Bouvier odczytała słowo przewodnie gubernatora Texasu George'a W. Busha oraz Eriki Steinbach, przewodniczącej Związku Wypędzonych (Bund der Vertriebenen).

Upolitycznienie obrad miało też przełożenie na słuchaczy konferencji, których gros stanowili Niemcy sudeccy zamieszkali w USA. Raz po raz poruszali oni problem odszkodowań za utracone mienie, lub restytucji tegoż mienia. Zabrakło refleksji nad tym, co by spełnienie takich żądań wywołało. A mogłoby to oznaczać falę podobnych wniosków polskich wygnańców wobec Litwy, Ukrainy, Białorusi i Rosji. Białoruskich, litewskich i ukraińskich wygnanych wobec Polski. Włoskich wygnańców wobec Chorwacji i Słowenii. Greckich wygnańców wobec Turcji i ich tureckich odpowiedników wobec Grecji etc. W całej Europie nie ma takiej nadwyżki gospodarczej, która zezwoliłaby na zadośćuczynienie krzywdom z przeszłości. Nawet odszkodowania, które Berlin będzie wypłacał przymusowym robotnikom Trzeciej Rzeszy począwszy od roku 2001 nie będą wynosiły o wiele więcej niż trzy przeciętne pensje niemieckie. Ta suma na pewno nie pokryje strat moralnych i lat młodości, które przepadły bezpowrotnie. Ale nawet takie symboliczne zadośćuczynienie wobec 30 milionów osób wygnanych z własnych domów w latach 1944-48 doprowadziło by do załamania wciąż niewydolnych gospodarek Europy Środkowej i Wschodniej.

Przebaczenie wpisane w orędzie polskich biskupów do niemieckich oraz wyrzeczenie się starotestamentowego prawa do odwetu zapisane w Karcie Wypędzonych (Charta der Heimatvertriebenen) było wyrazem ugodowego podejścia do przeszłości w II połowie XX w. Bez tego nie byłby możliwy trwały pokój i wszczęcie integracji europejskiej. Tym bardziej niepokoi, iż ludzie, ciężko doświadczeni przez los w czasach nienawiści i pogardy, chcieliby powrotu do logiki, która mogłaby stać się zaprzeczeniem europejskiej idei pokoju i stabilnego rozwoju.

Niedobrze też się stało, że w konferencji nie uczestniczyła żadna osoba z Czech lub Słowacji, a tylko

jedna z Polski. Czechosłowacja i jej twórcy w osobie Masaryka, Beneša i Štefánika stali się celami niewybrednych ataków. Głosy z sali porównywały ich nawet do faszystów. Szkoda, że organizatorzy nie reagowali, chociaż jednak należy nadmienić, iż te stwierdzenia nie padały z ust naukowców uczestniczących w konferencji.

Ponadto zabrakło kontekstu wojennych i powojennych wypędzeń Polaków, Ukraińców, Litwinów, Białorusinów w związku ze strategiczno-narodowymi decyzjami Kremla. Dosłownie jeden referat poświęcono deportacjom na obszarze Związku Sowieckiego. Dr Brian Williams (University of London) przedstawił rezultat kilkuletnich badań archiwalnych i terenowych na temat deportacji Tatałów krymskich, ich pobytowi na Syberii, i stopniowemu powrotowi na Krym po roku 1991.

Summa summarum, pokonferencyjny tom artykułów na pewno stanie się cennym dodatkiem do badań nad fenomenem czytek etnicznych, a konferencja zwiastunem podobnych międzynarodowych spotkań naukowych. W przyszłości zapewne przyczyni się to do lepszego zrozumienia powiązań między procesami politycznymi i społecznymi a etnicznością.

Bibliografia

- Andrew Bell-Fialkoff. 1996. *Ethnic Cleansing*. Londyn: Macmillan.
- Alison Des Forges et al. 1999. *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*. Nowy Jork: Human Rights Watch i Paryż: International Federation of Human Rights.
- Alfred M. de Zayas. 1998 [1977]. *Nemesis at Potsdam: The Expulsion of the Germans from the East*. Rockport, ME: Picton.
- Adam Hochschild. 1999. *King Leopold's Ghost*. Londyn: Macmillan.
- Hans Lemberg. 1996. Problem wypędzeń w polityce europejskiej XX wieku (s. 31-44). W: Hubert Orłowski i Andrzej Sakson, red. *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Paul Robert Magocsi. 1995. *Historical Atlas of East Central Europe*. Seattle WA: University of Washington Press.
- Joachim Rogall. 1993. *Die Deutschen im Posener Land und in Mittelpolen*. Monachium: Langen Müller.
- T. Hunt Tooley. 1997. *National Identity and Weimar Germany: Upper Silesia and the Eastern Border, 1918-1922*. Lincoln NE: University of Nebraska Pres

SPRAWY POLITYCZNE

Historia • Kultura • Regiony

RADA PROGRAMOWA:

Przewodniczący: Tadeusz *BODIO*,
Andrzej *CHODUBSKI*, Wojciech
JAKUBOWSKI,
Bronisław *ŁAGOWSKI*, Meirizhan
MASHAN (IRK, Kazachstan),
Krzysztof *OKSIUTA*,
Konstanty A. *WOJTASZCZYK*

REDAKCJA:

Tomasz PICHÓR (redaktor naczelny),
Maciej WILGA
(z-ca redaktora naczelnego, Berlin),
Beata WILGA (sekretarz redakcji),
Pawło HRYCAK (Kijów), *Leszek*
NOWAK, *Tomasz KAMUSELLA*,
Krzysztof BONICKI

WYDAWCA:

ELBLĄSKA OFICyna
WYDAWNICZA

ADRES REDAKCJI:

Al. Grunwaldzka 63/16,
82-300 Elbląg,
tel./fax (055) 235 13 12

Reklama:

Informacji nt. zamieszczania reklam
na łamach

„SPRAW POLITYCZNYCH”
udziela wydawca.

Prenumerata:

Przyjmujemy prenumeratę na 3 (30 zł)
i 6 kolejnych numerów (60 zł) na
konto:

Kwartalnik Sprawy Polityczne
PKO BP Io/Elbląg
10201752-135122-270-1

Można również kupić archiwalne
numery „Spraw Politycznych” nr 1,
2/3 z 1999 oraz 2 (4), 3 (5) 4(6) z 2000
roku w cenie 5 złotych.

Materiałów nie zamówionych Redak-
cja nie zwraca; zastrzega sobie także
prawo skracania tekstów i opatrywania
ich własnymi tytułami

DWUMIESIĘCZNIK • NUMER 1/2 (7/8) 2001 ELBLĄG

ROZMOWY „SPRAW POLITYCZNYCH”

PRAWICA, LEWICA, CENTRUM.....[2]
Rozmowa z Aleksandrem SMOLAREM

PUNKT WIDZENIA

DECENTRALIZACJA NA HORYZONCIE.....[7]
Witold GINTOWT – DZIEWAŁTOWSKI

PRZERWANA KOALICJA.....[10]
Grzegorz RYDLEWSKI

„SOLIDARNOŚĆ”: Z UTOPLJNEGO DESZCZU
POD RFORMATORSKĄ RYNNĘ.....[17]
Lech MAŻEWSKI

UBEZPIECZENIE SPOŁECZNE ROLNIKÓW, A WEJŚCIE POLSKI
DO UNII EUROPEJSKIEJ.....[28]
Marek HOŁUBICKI

PRZYPADKOWA MARYNARKA[32]
Dawid BECZKIEWICZ

MAKLERZY ZAMIAST GÓRNIKÓW[35]
Robert GEISLER

POŻYTKI Z TEORII.....[41]
Krzysztof OKSIUTA

IDEE

ŻYCIE BEZ UPZEDZEŃ[43]
Richard M. WEAVER

POMIĘDZY WSCHODEM A ZACHODEM

DRUGA WOJNA CZECZEŃSKA.....[49]
Behrooz ABDOLVAND, Harald ETZBACH

ENERGETYCZNE BEZPIECZEŃSTWO UKRAINY[62]
Pawło HRYCAK

NOTATKI

KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ[73]
Maciej WILGA

CZYSTKI ETNICZNE W DWUDZIESTOWIECZNEJ EUROPIE[75]
Tomasz KAMUSELLA

HISTORIA

POLITYKA WOBEC MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH.....[79]
Kazimierz PRZYBYSZ